

кошти, що утворились в особистому господарстві, часто зберігалися в ньому у натуральному вигляді. Безумовно, значно легше організувати їх на відміну від суто кредитного товариства було універсальному сільськогосподарському товариству з кредитними функціями. Практика кооперативної роботи в ході відбудовчого процесу доводила, що в сільському господарстві за умов товарного голоду більш потрібними були машини, реманент, тяглова сила, ніж грошовий кредит. Завдяки товарному кредиту у селянина не виникало питання, де і як придбати необхідні засоби виробництва. Це саме стосувалось і збутових операцій.

Діяльність універсальних сільськогосподарських товариств із кредитними функціями, а також широка дискусія щодо шляхів і форм розвитку сільськогосподарського кредиту протягом 1922 р. привели до висновку про необхідність поєднати у створюваній системі сільськогосподарського кредиту державні та кооперативні засади.

Держбанк НКЗ та Всекоопбанк почали створювати губернські і районні товариства сільськогосподарського кредиту. 9 лютого 1923 р. Українська економічна нарада (УЕН) прийняла рішення про те, що надалі всі грошові кошти, які спрямовуються в сільське господарство, повинні концентруватися в Українському сільськогосподарському банку і розподілятися через очолювану ним низову мережу сільськогосподарського кредиту⁸. Тепер Укрсільбанк мав координувати зусилля держави та кооперації, спрямовані на відбудову сільського господарства республіки. Він мав також збирати кошти самого селянства. До початку серпня 1923 р. на Україні вже діяло чотири губернських товариства сільськогосподарського кредиту – в Харкові, Катеринославі, Одесі і Києві⁹. Вже навесні 1924 р. Укрсільбанк зміг надати селянським господарствам для проведення весняної посівної кампанії кредит на 761 098 крб.¹⁰ Якщо для окремих господарів сума кредиту не мала перевищувати 100 червоних карбованців, то для колективних господарств вона могла становити 1500 крб. Диференціювались і строки надання кредитів системою Укрсільбанку. Так, кредит на купівлю сільськогосподарських машин вартістю 50 крб. надавався на період одного-двох врожаїв, 150 крб. – до трьох, а кредит більше 500 крб. – до п'яти врожаїв¹¹. Такі умови кредиту робили його доступним широким бідняцько-середняцьким масам.

Великого значення для створення системи сільськогосподарського кредиту мала постановова ІІ з'їзду Рад СРСР від 1 лютого 1924 р. "Про організацію центрального сільськогосподарського банку"¹², згідно з якою банк ставав організаційно-фінансовим центром, що координував роботу сільгоспбанків союзних республік та місцевих товариств сільськогосподарського кредиту, крім того, що значно зросли можливості маневрувати грошовими коштами. Початковий основний капітал банку становив 40 млн крб. золотом¹³.

Прийняті заходи підвищували довір'я селянства до системи сільськогосподарської кредитної кооперації. У 1924 р. на Україні швидко розвивалась низова мережа сільськогосподарського кредиту. Лише за період січень – вересень середній баланс сільськогосподарського кредитного товариства збільшився з 6,2 до 15,4 тис. крб.¹⁴ Сільськогосподарські кредитні товариства підвищили процент, що виплачувався за вклад, встановили практику першочергового обслуговування вкладників при проведенні товарно-посередницьких та збуто-постачальних операцій. Відомості про селянські вклади в сільськогосподарських кредитних товариствах зберігалися в таємниці. Січневий (1925 р.) Пленум ЦК КП(б)У визнав за необхідне звільнити від зрівняльного збору селянські вклади в сільськогосподарські кредитні товариства до 300 крб.¹⁵

Заходи, вжиті щодо поліпшення роботи системи сільськогосподарського кредиту, дозволили посилити мобілізацію вільних коштів у селянських господарствах. Вклади одного члена сільськогосподарського кредитного товариства пересічно зросли з 0,73 крб. на 1 жовтня 1925 р. до 3,57 крб. – на 1 липня

Таблиця 2. Мережа сільськогосподарських кредитних товариств УРСР за 1926–1929 рр. ²⁷

Товариства	Кількість за станом на 1 жовтня			
	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Державно-кооперативної системи	1386	1555	1903	1967
Інші	2556	1103	640	548
Всього	3942	2568	2543	2515
в них членів (тис. чоловік)	1280,4	1377,1	1763,2	2100,0

1927 р. ¹⁶ Зростання кількості сільськогосподарських кредитних товариств у республіці супроводжувалося збільшенням сум селянських вкладів. Так, на 1 липня 1926 р. вони становили 1500 крб., на 1 жовтня – 1 852 тис., на 1 квітня 1927 р. – 3 291 тис., на 1 серпня – 3 530 тис. крб. ¹⁷

Значна робота державно-кооперативної системи сільськогосподарського кредиту підтвердила життєздатність курсу на заохочення кооперативної ініціативи широких селянських мас у справі відновлення сільськогосподарського виробництва. На 1 жовтня 1926 р. кредитні операції на Україні вели вже 2306 товариств. За 1925–1926 рр. 1888 з них надали кредитів на 34 072,3 тис. крб., тобто пересічно на 1 товариство – 14 775 крб. ¹⁸ На той час це були значні кошти. На них можна було придбати дев'ять тракторів "Фордзон". Загальна ж сума коштів, наданих селянству системою кооперативного кредиту з початку діяльності (1922 р.) по квітень 1926 р., становила майже 93 млн крб. ¹⁹

З організаційним та економічним посиленням низової мережі сільськогосподарської кредитної кооперації в ряді випадків стало доцільним створення союзів сільськогосподарських кредитних товариств.

27 серпня 1926 р. РНК УРСР прийняла постанову "Про реорганізацію районних союзів сільськогосподарських кооперативів в кредитсоюзи" ²⁰. Цьому передував детальний аналіз фінансової спроможності універсального союзу, вивчалася клієнтура, підготовленість управлінського апарату до такого роду діяльності. Особлива увага зверталася на розвиток мережі сільськогосподарських кредитних товариств, з якими повинен був працювати утворюваний кредитсоюз, на їх фінансово-економічне становище, а також на узгодження району діяльності з адміністративними кордонами.

Вже перші кроки функціонування кредитних союзів підтвердили доцільність їх створення. Якщо середній баланс трьох союзів (Сталінського, Херсонського та Ізюмського) з 1 жовтня 1926 р. по 1 вересня 1927 р. збільшився на 193 %, то 10 сільбанків – тільки на 147,9 % ²¹. Особливо показовою була робота кредитсоюзів по мобілізації селянських вкладів. За вказаний період сім кредитсоюзів (кожен з них мав район діяльності, відповідний адміністративним кордонам округу, і на цій території виконував функції сільбанку) – Сталінський, Херсонський, Ізюмський і чотири нових, що попрацювали лише два місяці, – залучили 1 169 тис. крб., або 33,8 % суми вкладів, мобілізованих сільбанками у 33 округах ²².

ЦВК і РНК СРСР 18 січня 1927 р. прийняли "Положення про кооперативний кредит" ²³, яке стало законодавчою основою створення кредитсоюзів і визначало широку перспективу їх подальшого розвитку. Організація кредитсоюзів дозволила починаючи з 1926 р. значно посилити мобілізацію селянських коштів системою сільськогосподарської кооперації. Так, вклади в сільськогосподарські кредитні товариства державно-кооперативної мережі (дані по 1335 товариствах з 1553) за 1926–1927 рр. збільшилися в середньому на одне товариство з 1275 до 3360 крб., або на 125 % ²⁴. В цілому ж у системі сільськогосподарської кооперації сума селянських вкладів за цей час підвищилась з 2,7 до 7,5 млн крб. ²⁵ Не менш високими темпами зростало залучення коштів в пайові та спеціальні капітали: з 3,9 млн крб. на 1 жовтня 1926 р. до 18,1 млн крб. – на 1 жовтня 1928 р. ²⁶

Збільшення притоку селянських коштів давало можливість виділяти дедалі більші суми на формування основних капіталів сільськогосподарських кредитних товариств, що разом із підвищенням кооперативної активності селянства дозволило значно розширити низову мережу державно-кооперативної кредитної системи.

Вся сутність сільськогосподарської кредитної кооперації була абсолютно несумісна з жорстким адмініструванням масової колективізації. Тому не дивно, що вже з літа 1929 р. всяка її робота була раптово заблокована. Восени того ж року на базі сільськогосподарських кредитних товариств суто бюрократичними методами почалось створення районних відділень Держбанку. Вступні та пайові внески, а здебільшого і вклади селян, були фактично експропрійовані. Характерно, що офіційне рішення про це – постанова ВЦВК та РНК СРСР – було прийняте набагато пізніше, лише 30 січня 1930 р.²⁸

- 1 Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. – Х., 1925. – С. 6.
- 2 Там же. – С. 7.
- 3 Лідусенко А. Селянство і кредит. – Х., 1927. – С. 39.
- 4 Центральний державний архів вищих органів державної влади і органів державного управління України. – Ф. 290, оп. 10, спр. 58. – Арк. 16 (далі: ЦДАЖР України).
- 5 Рішення партії і правительства по хозяйственным вопросам. 1917 – 1967: Сб. док. за 50 лет. – М., 1967. – Т. 1. – С. 129.
- 6 Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 851. – Арк. 1; Спр. 998. – Арк. 108.
- 7 Постанова ВУЦВК та РНК УСРР "Про сільськогосподарську кооперацію", 26.10.1921 р. // Вісті ВУЦВК. – 1921. – 18 лист.
- 8 ЦДАЖР України. – Ф. 290, оп. 1, спр. 63. – Арк. 7.
- 9 Окунев Г. Сельскохозяйственные кредитные товарищества и их союзы // Укр. экономист. – 1923. – 8 авг.
- 10 Звіт Ройничо-Селянського уряду України за 1923/24 р.: До дев'ятого Всеукр. з'їзду Рад робітн., селян. і червоноарм. депутатів. – Х., 1925. – С. 76.
- 11 Сільськогосподарський кредит // Селян. правда. – 1924. – 18 берез.
- 12 Рішення партії і правительства по хозяйственным вопросам. 1917–1967. – Т. 1. – С. 403.
- 13 Там же.
- 14 Див.: Звіт Робітничо-Селянського уряду України... – С. 3.
- 15 Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2 т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 314.
- 16 Пролетари розвитку сільгоспкредиту // Коопер. село. – 1927. – № 23. – С. 29.
- 17 Див.: Богуцький Н. Що дала селянству система с.-г. кредиту на день десятих роковин Жовтня // Там же. – № 20. – С. 41; Цекіновський І. Сільськогосподарський кредит і постанови з'їздів Рад // Комуніст. – 1927. – 3 серп.; Шелінський Ю. Передвиборна кампанія та мобілізація селянських коштів // Сіл. господар. – 1926. – № 19. – С. 9.
- 18 Кооперація на Україні в 1925/26 році. – Х., 1929. – Вип. 1, сер. 16. – № 148. – С. 127.
- 19 ЦДАЖР України. – Ф. 290, оп. 1, спр. 63. – Арк. 4.
- 20 Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України за 1926 р. – Х., 1927. – № 52. – С. 35.
- 21 Пролетари розвитку сільгоспкредиту // Коопер. село. – 1927. – № 23. – С. 28.
- 22 Там же. – С. 29.
- 23 Собрание законое и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР. – 1927. – № 4. – С. 57.
- 24 Сільський господар. Відчит за 1926/27 операц. рік. – Х., 1928. – С. 33.
- 25 Проблеми розвитку сільгоспкредиту // Коопер. село. – 1927. – № 23. – С. 30.
- 26 Два роки роботи уряду УСРР. 1926/27 – 1927/28. Матеріали до звіту уряду одинадцятому з'їздові Рад. – Х., 1929. – С. 151.
- 27 Див.: Україна: Стат. щорічник на 1929 р. – Х., 1929. – С. 299; Сільський господар: Звіт за 1927/28 р. – Х., 1929. – С. 12.
- 28 Вся кооперация СССР. – М., 1930. – С. 453.

Одержано 03.10.90 р.

В статье анализируется история сельскохозяйственной кооперации с момента ее зарождения до фактического исчезновения в период сплошной коллективизации.